

1261/1845 TARİHLİ HARPUT KEFALET DEFTERİ VE BU DEFTERE GÖRE XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA HARPUT ŞEHİRİ*

*1261/1845 Dated the Harput Kefalet Defteri (Indemnity Register) and
According to the Registers of This Defter Harput City in the Middles
of XIXth Century*

Şenol ÇELİK**

Özet

Osmanlı Devleti'nde kefalet, gerek resmî işlemlerde ve gerekse sosyal hayatta, sık başvurulan bir sistemdir. Mala ve şahsa olmak üzere iki şekilde uygulanan kefalette bir iş veya kazanımın sorumluluğu kefile de yüklenerek, hakkın güvenceye alınması amaçlanır.

Araştırma konumuz olan Harput şehri kefalet defteri, âdeta bir nüfus yoklaması niteliğinde olup 25'i boş olmak üzere toplam 138 sayfadır. Şehrin ve bölgenin içinde bulunduğu asayiş sorunları karşısında, mahalle sakinlerinin birbirlerine kefil olması şeklinde yazılmıştır. Mahalleler, medreseler ve esnaf olmak üzere 3 tertip halinde düzenlenmiştir.

Çalışmamızda, öncelikle kefalet defterinin yazım özellikleri üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise defterdeki kayıtlar teker teker incelenerek, XIX. yüzyıl ortalarında Harput şehrinin mahalleleri ve demografik yapısı, müderris ve öğrencileriyle birlikte medreseleri, han ve hamamlarıyla birlikte bütün esnaf kolları ve sayıları ortaya çıkarılıp bunların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harput, Kefalet Sistemi

Abstract

Indemnity is a widely used system both in official business and daily life in the Ottoman Empire. In Indemnity system, which is used both on commodities and individuals liability of a business or an earning given to a guarantor to secure the rights.

The Indemnity register of Harput City, which is fairly a population census, is 138 pages in total with 25 blank pages. The registry was written in format of mutual indemnities for the people of the each neighbourhood. Districts, Medreses and Craftsmen are the three different sections of the register.

* Bu çalışma, 23-25 Mayıs 2013 tarihleri arasında Elazığ'da düzenlenen "Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu"na bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Balıkesir Üni., Fen-Edebiyat Fak., Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Balıkesir, sencelik@hotmail.com.

In our work, firstly, writing style of the registers is examined. Then, each of the records are examined to find districts of the 19th century Harput city, demographic formation, medreses with students, baths, inns, all varieties of craftsmen and their numbers in order to make an assessment

Key Words: Harput, Indemnity System

Kefalet Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Fıkıh terimi olarak; "bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin tesliminin üstlenmesi" anlamına gelen "kefalet" kelimesi¹, Kamûs-ı Türkî'de birinin vereceği bir meblağı veya yapacağı bir işi yerine getirmediği takdirde onun yerine yapmayı kabul etmek şeklinde tanımlanmıştır². Kefaletin genel olarak şahsa ve mala olmak üzere iki türünden bahsedilebilir³. Şahsa kefaleti de ferdi ve umumi olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Çalışmamıza konu olan Harput Kefalet Defteri'nin de içinde bulunduğu güvenlik içerikli kefalet defterlerinde geçen kefalet, kefalet-i nefsiyye veya kefalet bin-nefs denilen çeşittir. Bu tür kefillikler, bir veya birden çok konuda, şahsın ve kendisine kefil olunan şahısların, yapılmaması istenilen hususları yapmayacağına veya yerine getirmeye söz verdiği şeyleri yerine getireceğine dair bir tür söz verme, taahhütte bulunmadır⁴.

Osmanlı Devleti'nde kefalet sistemi, gerek insanların birbirleriyle olan münasebetlerinde ve gerekse devlet-reaya ilişkilerinde oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak bu kullanım alanının özellikle ticari işlemlerde örneğin alacak ve borç konularında yoğunluk kazandığı görülür. Kefil isteyen taraf,

¹ Yunus Apaydın, "Kefalet", *DİA*, XXIV, s. 167. Kefalet, İslam hukukçularınca "bir kimsenin başka birisinin borcunu ödeme, şahsını mahkemeye ihzar ve satılan bir malı teslim hususunda zimmetini o kimsenin zimmetine eklemesi" şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. Abdullah Karaman, "İslam hukukunda şahsa (nefse) kefalet müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukukundaki teminatla salıverme müessesesi ile mukayesesi", *Cumhuriyet Üni., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1 (Sivas 1998), s. 1.

² "Birinin vereceği bir meblağı veya edeceği bir işi velhâsıl bir taahhüdü ifâ etmediği takdirde onun yerine ifâ etmeği deruhde eylemek ..." (Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, s. 1181).

³ Y. Apaydın, Aynı madde, s. 169. Kefalet çeşitleri hakkında ayrıntı için bkz. Hüseyin Nejdett Ertuğ, *Osmanlı Kefâlet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Boğaziçi*, Sakarya Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Sakarya 1997, s. 5-8.

⁴ H. N. Erduğ, *Aynı tez*, s. 5.

ileride muhtemel mağduriyeti bir anlamda sigorta ettirmiş olurdu⁵. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ortaya çıkabilecek olası olumsuzlukları gidermek ve kamunun zarara uğramasını önlemek için devlet işlerinde de yaygın bir şekilde kefil istenmekteydi⁶.

Kefalet sistemiyle devlet, gerek gördükçe yerleşim birimi ayırt etmeksizin erkekleri kefile bağlayıp halkın birbirlerine karşı sorumlu olmaları yoluna giderdi. Köy, kasaba ve şehirlerde bütün erkekler, gruplar halinde mahkemeye getirilir, her erkek özellikle genç bir erkeğe kefil olur, köyün veya mahallenin kethüdası (muhtarları) da kefillere kefil olur, iman ya da papaz da kethüda ile birlikte hepsinin kefilliğini kabul ederdi⁷. Mahallede kefilsiz bir şahsın ikametine izin verilmeyeceği gibi kefil olmayanlar hapsedilmekle karşı karşıya kalırdı⁸.

Bu genel uygulamanın dışında özel olarak şehirlerde esnaf grupları, bekâr odaları ya da şehir kenarlarında bağ, bahçe, bostan gibi yerlerde çalışan ırgatlar ile çeşitli işyerlerinde istihdam edilmek üzere toplanan marangoz, taşçı ustası, sıvacı, demirci gibi meslek erbabı için de kefalet sistemi uygulanırdı⁹. Suhte isyanları sebebiyle medreselerde okuyan bütün talebeler kefile bağlanmıştı. Hatta kefil gösteremeyen öğrenciler, öğrenimlerine devam edemezlerdi¹⁰.

İşkân siyasetinin amaçlarına ulaşmasını sağlamak, vergi ve askerlikle ilgili yükümlülüklerin aksatılmadan yerine getirilmesini temin etmek için de halk kefile bağlanmıştı¹¹. Olağanüstü karışıklıklarda İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen ve teftişçi denilen geniş yetkili kimseler, gerektiğinde bütün bir mahalle ve köyü mahkemeye getirerek halkın birbirlerine kefil olmalarını isteyebilirdi. Bazen görevliler bizzat mahallinde defterler tutup bu defterler daha sonra sicile kaydolunurdu¹².

⁵ Abdullah Saydam, "Kamu hizmeti yaptırma ve suçu önleme yöntemi olarak Osmanlılarda kefalet usûlü", *Tarih ve Toplum*, sayı 164 (Ankara 1997), s. 68.

⁶ Göst. yer.

⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, İstanbul 1995, s. 212.

⁸ İsmail Kıvrım, "Osmanlı mahallesinde gündelik hayat (17. yüzyılda Gaziantep örneği)", *Gaziantep Üni., Sosyal Bilimler Enst., Dergisi*, VIII/1 (Gaziantep 2009), s. 249-250.

⁹ M. Akdağ, *Aynı eser*, s. 213; A. Saydam, Aynı makale, s. 69-70; H. N. Erduğ, *Aynı tez*, s. 9-10.

¹⁰ M. Akdağ, *Aynı eser*, s. 267; A. Saydam, Aynı makale, s. 70.

¹¹ Bkz. A. Saydam, Aynı makale, s. 69.

¹² M. Akdağ, *Aynı eser*, s. 213.

Görüldüğü gibi kefil olunan hususlar, çok çeşitli olmakla birlikte esasını devletin nizamlarına uyulması ve iç güvenliğin sağlanması oluşturmaktadır¹³. Devlet, işlerin aksamadan yürümesi için gerekli gördüğünde kefil talep edebilirdi. Bu durumda tabii ki kefil olunan konuların başında asayişin sağlanmasına yardımcı olunması, aralarından birisinin bir suçu olduğunda ya da cinayet işlendiğinde gizlemeyip yetkililere haber verilmesi, ahlaksız ve kanunsuz kimseleri barındırılmaması gelirdi¹⁴.

Her hangi bir şahsa kefil olmak, kefil olan için bir takım yükümlülükleri de beraberinde getirirdi. Bir şahıs, şu veya bu suçu işleyip firar ederse suçlu bulup yargıya teslim etmek kefilinin de göreviydi. Hatta kefil olan şahıs, suçlu getirilinceye kadar hapsedilmekteydi¹⁵.

Kefalet Defterleri

III. Selim dönemiyle birlikte yoğun bir şekilde tutulduğuna şahit olduğumuz esnaf ağırlıklı kefalet defterleri¹⁶ ve çalışmamıza konu olan Harput Kefalet Defteri, âdeta bir nüfus yoklaması niteliğindedir. Esasen bu tarz kefalet sisteminin İstanbul ve Anadolu vilayetlerinde XVI. yüzyıldan beri sürdürüldüğü, Kudüs, Kahire ve Halep gibi şehirlerde de uygulanmasına ilişkin örneklerin olduğu bilinmektedir¹⁷. Bu örnekler daha çok belirli bir meslek grubuna yöneliktir. Ticari nitelikli kefil kayıtlarıyla köy ve mahallelere ait herkesi içine alan genel nitelikteki kefalet defterleri ise daha ziyade şer'iyeye sicillerinde yer almaktadır¹⁸.

Kefalet defterlerinin, Osmanlı Arşivi'nde tek bir tasnif içinde yer almayıp çeşitli tasniflerde dağınık bir şekilde bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁹. İstanbul'un sahil bölgelerindeki ev ve dükkânların bostancıbaşı eliyle

¹³ H. N. Erduğ, *Aynı tez*, s. 8.

¹⁴ H. N. Erduğ, *Aynı tez*, s. 10-11.

¹⁵ A. Saydam, *Aynı makale*, s. 72.

¹⁶ Cengiz Kırılı, Betül Başaran, "18. yüzyıl sonlarında Osmanlı esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, derleyen Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 7.

¹⁷ C. Kırılı, B. Başaran, *Aynı bölüm*, s. 9.

¹⁸ Bir örnek: Balıkesir kazası mahalle ve köylerinin kefil defteri (Balıkesir Şeriye Sicil Defteri, nr. 735, s. 1-74). Reaya ve askerî zümrelerin sayılıp kefilleriyle birlikte kaydedildiği bu kefil defterinden beni haberdar edip bu kayıtları kullanmak üzere tarafıma verdiği için Dr. Serdar Genç'e teşekkürü bir borç bilirim.

¹⁹ 1211/1796 tarihli Köstendil kasaba ve kazasının Hacı Memiş Ağa marifetiyle yapılmış kefil defteri (BOA, D.BŞM, nr. 6532); BOA, D.BŞM, nr.37304; Cizye Muhasebe Kalemi'ne ait cizye kefillerine defteri (BOA, KK, nr. 3770); BOA, T, nr. 1209, 2262. Ayrıca bkz. H. N. Erduğ, *Aynı tez*, s. 22-26.

gerçekleştirilen sayımları, "Bostancıbaşı Defterleri" olarak bilinir²⁰. Bazı kefalet defterleri ise teftiş defteri adıyla kaydedilmiştir²¹.

Harput Kefalet Defteri

Harput Kefalet Defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti tasnifinde, 499 numarada kayıtlı olup 17.5x49.3 ebadındadır. Katalogda, defter için Harput'taki Müslim ve gayr-i Müslim esnafın kefalet defteri şeklinde bilgi yer almakla birlikte, defter sadece esnafı ait olmayıp bütün şehri içine almaktadır.

H. 1261/M. 1845 olarak tarihlenmiş olan defter, yazılı 113, boş 25, toplam 138 sayfadan ibarettir. 6 forma halindedir (1. forma: s. 1-28; 2. forma: s. 29-42; 3. forma: s. 43-62; 4. forma: s. 63-80; 5. forma: s. 81-106, 6. forma: s. 107-138). Defter, tuğrasız ve ciltsiz olup tamire muhtaç durumdadır.

Defterin tanzim şeklinden ve yazım özelliklerinden birden çok kâtip tarafından mahalle mahalle, medrese medrese ve esnaf esnaf yazıldığı, sonradan formalar birleştirilerek bir defter haline getirildiği anlaşılmaktadır. Hatta tek bir yaprağa, her esnaf kolu için farklı kişilerce kayıt tutulduğu görülür.

Defterde açık bir tarih kaydı yoktur. Başbakanlık Osmanlı Arşiv personeli, tasnif sırasında mühürlere hareketle 1261/1845 tarihini vermiştir. Defterde yer alan medreselerden Hacı İbrahim Paşa Medresesi ile Sara Hatun Medresesi'nin²² 1830 yılında inşa edildiği²³ dikkate alınır, defterin tarihlendirilmesi isabetli görünmektedir. Yine defterde muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerin mühürleri yer almaktadır. Muhtarlık teşkilatının İstanbul dışında 1833 yılından sonra kurulup yaygınlaştığı²⁴ düşünüldüğünde defter bu tarihten sonra tanzim edilmiş olmalıdır. Bunların da ötesinde defterin doğru tarihlendiğine en önemli kanıt, kadı kaydında bulunmaktadır. Öyle ki, 1845 yılına ait Harput şeriye sicilinde yer alan hancı, hamamcı ve

²⁰ C. Kırılı, B. Başaran, Aynı makale, s. 11.

²¹ Bir örnek; Edremit teftiş defteri adı altında kayıtlı kefil defteri: BOA, A.DVN, nr. 800, s. 2-6. Bu kefil defterinden beni haberdar edip bu kayıtları kullanmak üzere tarafıma verdiği için Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

²² BOA, ML, nr. 499, s. 63, 70.

²³ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 140.

²⁴ Ali Akyıldız, "Muhtar", *DİA*, XXXI, s. 51-53; Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)*, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisan tezi, İstanbul 2009, s. 7-10.

kebabçı esnafı kethüdasının ve yiğitbaşının isimleri²⁵ ile kefalet defterinde bu esnaflara ait yazımların sonunda bulunan esnaf kethüda ve yiğitbaşı mühürlerindeki isimler²⁶ birbirinin aynısıdır.

Defteri kendi içinde 3 grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grupta mahallelerde bulunan ve askerî olmayan erkek nüfus, ikinci grupta medreselerde yer alan müderris, suhtebaşı, talebeler ve üçüncü grupta da esnaf kolları ile mensupları yer almaktadır.

Defterde, yaptığımız sayım sonucunda 20 kişi kefilsiz olmak üzere 3.609 kişinin kaydının olduğu anlaşılmaktadır. "Der-mahalle-i falanca" şeklindeki başlıktan sonra öncelikle varsa imam, daha sonra muhtar-ı evvel (muhbir-i evvel) ve muhtar-ı sâni (muhbir-i sâni) yazılmış, ardından mahalle sakinleri sıralanmıştır. Bu yazımlarda kişilerin meslek, dinî ve sosyal durumlarını belirten unvanların kaydedilmesine azami dikkat gösterilmiştir. Her bir ismin üstünde, "Kefili falanca" şeklinde kefilinin adı sağdan sola doğru verevine yazılmıştır. Kefillerde diğerlerinden farklı olarak kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Çoğunlukla muhtarların birbirlerine, babaların oğullarına, kardeşlerin birbirine kefil olduğu gözlemlenir.

Müslüman mahallelerin kayıtları, defterin hemen baş kısmında yer alırken (s. 6-62), gayr-i Müslim mahalleler defterin son kısmında (s. 108-133) bulunmaktadır. Mahalle sakinlerinin tamamı yazıldıktan sonra, uzun bir açıklamayla bazı konulardaki taahhütler sıralanmıştır. "Bu mu'âhede" metninin altına imam, muhtarı evvel, muhtarı sâni ile ihtiyar heyetinin mühürleri basılmıştır. (Resim 1). Bu durumda, mahalle sakinleri birbirlerine kefil olurken, mührü bulunan kişiler de hepsine kefil olmuştur. Gayr-i Müslim mahallelerinde ise koçabaşı, muhbir-i evvel ve sâni ile ihtiyarlar yer almıştır. Kocabaşılardan, muhbir-i evvel ve muhbir-i sâniyle birlikte yazılması, Harput'ta muhtarlık teşkilatının tam olarak yerleşmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Mahallelerden sonra medreseler yazılmıştır (s. 64-73)²⁷. "Der-medrese-i falanca" şeklindeki başlıktan sonra sırayla önce müderris sonra da "talebe" şeklinde bir açıklama koymaya ihtiyaç duyulmadan öğrenciler kaydedilmiştir. Sadece yaşı ilerlemiş olanlar, muhtemelen talebelikleri konusunda tereddüt oluşmasın diye "orta boylu, siyah sakallı, talebeden Ali

²⁵ İbrahim Yılmazçelik, 392 Numaralı Harput Şerhiye Sicili H. 1260-1264 (M. 1844-1848), Ankara Üni., Türk İnkılap Tarihi Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 1987, s. 89.

²⁶ BOA, ML, nr. 499, s. 102, 104-105.

²⁷ Zahiriyeye medresesinin baş kısmı eksiktir (BOA, ML, nr. 499, s. 72-73).

Efendi bin Mehmed, yaş 28", "orta boylu, kumral sakallı, talebeden Hacı İbrahim Efendi bin Mehmed, yaş 50" şeklinde yaşıyla birlikte yazılmışlardır²⁸.

Öğrenci isimlerinin üstüne, mahallede olduğu gibi "Kefili falanca" şeklinde kefilinin adı sağdan sola doğru verevine ve kırmızı renkli mürekkeple kaydedilmiştir. Müderris ve öğrencilerin kefilleri medrese içinden olup öğrencilerin tamamının "Efendi" unvanı aldıkları görülür. Bir kişi, üç kişiye birden kefil olabilirdi. Örneğin Hacı İbrahim Paşa Medresesi'nde Ahmed Efendi bin Ebubekir, Ali Efendi bin Ebubekir ile Mehmed Efendi bin Mahmud ve İsmail Efendi bin Maksud'a kefil olmuştur²⁹. Ancak, çoğunlukla bir kişi, sadece bir kişiye kefil olmuştur. Medrese mensuplarının tamamı yazıldıktan sonra, mahallelerde olduğu gibi taahhüt metni sonunda müderris, suhtebaşı ile 3-5 arasında talebenin mühürleri yer almıştır. (Resim 2)

Medreselerin bitti yerden hemen bakkal esnafı ile başlayarak Harput şehrinin esnaf kolları yazılmıştır (s. 73-105). "Esnâf-ı falanca" başlığı altında 33 esnaf kolunun kaydedildiği bu kısım da öncekiler ile aynı özelliklere sahiptir. Yine mahalle ve medreselerde olduğu gibi esnaf adlarıyla hanlarda konaklayanların isimlerinin üstüne kefilleri yazılmıştır. Harput'ta Müslümanlar'ın yanı sıra gayr-i Müslim esnaf da bulunuyordu. Sayıca çok olan esnaf kolunun yazımında, gayr-i Müslimler diğerlerinden farklı olarak "esnâf-ı bakkâlân-ı zimmiyân" başlığı altında gösterilmiştir³⁰. Az olanlarda ise böyle bir ayrıma ihtiyaç duyulmamıştır. Esnafın son kısmında ayrıntılı olarak hamamlar ve hanlar ile burada çalışanlar ve hanlarda konaklayanlar kaydedilmiştir.

Esnaf mensuplarının tamamı yazıldıktan sonra, mahalle ve medreselerde olduğu gibi taahhüt metni sonunda kethüda, yiğitbaşı, ustabaşı ve ihtiyarların mühürleri basılmıştır. Hanların sonunda ise diğerlerinden farklı olarak kethüda ve yiğitbaşından sonra odabaşı ve han ağasının mührü gelir. (Resim 3)

Harput'un mahalle, medrese ve esnaf kefil yazımlarının sonlarında yer alan ve "mu'âhede" olarak kaydedilen bu açıklamalar, halkın devlete olan bir taahhüdü ve söz verişidir. Bir tür senet niteliğindeki bu kayıtlarda³¹; mahallede imamdan başlayarak isimleri kayıtlı olan mahalle halkının, esnaf

²⁸ BOA, ML, nr. 499, s. 65.

²⁹ Göst. yer.

³⁰ BOA, ML, nr. 499, s. 75,

³¹ Bkz. Ek 1, 2, 3.

mensuplarının ve medresede bulunanların tamamının³² birbirlerine kefil olup buraya yazıldıkları, ırz ve edepleriyle davranacakları ve geçimleriyle uğraşacakları, medrese öğrencilerinin de tahsil-i ulûm ile meşgul olacakları, kefaletin gereği olarak padişahın yüce rızasının dışında hâl ve harekette bulunmayıp herhangi bir iş yapmayacakları, tezkereli veya tezkeresiz gerek mahalle halkından olup ticaret amacıyla başka bir yere giden veya oradan mahalleye gelenler, gerekse misafirlik amacıyla gelen yabancılar ve bunun da ötesinde ruhsatsız silah kullananlar, kefilli veya kefilsiz eğitim için medreseye gelenler, başka bir yerden gelip esnaf içine karışanların derhal elbirliğiyle yakalanıp vilayet valisiyle zabıtlere haber verileceği, asker olup da firar eden ve mahallede herhangi birinin evinde saklananlar ile mahalle halkından asker olup firar edip evine gelip gizlenenler de öğrenildiği an hemen haber verileceği belirtilmiştir.

Hatta izinli olarak kıtalarından ayrıлып evlerine gelenler dahi zabıtlere nezdinde haberdar edilecek, kefilsiz ve kimliği belirsiz kişiler saklanılmayacaktır. Bazı ufak kabahat ve küçük suçlardan dolayı firar ederek gizlenenler medreselere kabul edilmeyecekler, medrese öğrencileri birbirleriyle sebepsiz yere kavga etmeyecek, bu tür geçimsiz öğrenciler medresede barındırılmayacak, yine başıboş gruplardan olanların ve kefilsizlerin esnaf içine karışmasına, esnaftan olup da tek başlarına hareket etmek isteyenlere izin verilmeyip bütün esnaf bu kişilere karşı birlikte hareket edeceklerdir. Mahalle halkı, üzerlerine düşün vergileri zamanında ve eksiksiz ödeyeceklerdir. Birbirlerine kefil olan ve kefilliklerini burada kayda geçiren mahalle halkı, esnaf mensupları ile müderrisler ve öğrenciler, her konuda emirlere uyacaklar, bunlardan "ser-i mû" (kıl kadar) sapmayacaklar, sadakat gösterip nizamlara aykırı davranmayacaklardır.

Eğer bahsedilen yükümlülükler yerine getirilmez ise bunu kim yaparsa kendisi ve kefil şahsında tertip edilecek cezanın hiç vakit geçirmeden ödenmesini, mahalle halkının, esnaf birliklerinin ve medrese mensuplarını tamamı tarafından arzu edilmektedir³³.

Defterin Tanzim Sebebi

Kefalet sisteminin iktisadi ve siyasi krizler ile yakın bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Artan güvenlik sorunları nedeniyle halk, birbirine kefil olmuştur. Örneğin Kemer-Edremid (Burhaniye) kefalet defterinin giriş

³² Kefili olmayanlar, "... fakat ... nâmân kimesnelerden mâ'adâsı ..." şeklinde teker teker kaydedilmiştir.

³³ Bkz. Ek 1, 2, 3.

kısımında, defterin tanzim amacı açıklanırken Anadolu vilayetlerinde kuttâ-i tarîk (haydutlar), kâtil, hırsız ve eşkıyanın artmasına vurgu yapılmış, bölgede teftişe başlamadan önce bu defterin tanzim edildiği, mahalle ve köylerde yaşayanların birbirlerine kefil oldukları belirtilmiştir³⁴.

Harput Kefalet Defterinin de tanzim edildiği tarihten önce, Harput ve çevresinde güvenlik sorunlarının hat safhada olduğu görülür. 1833 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde meydana gelen asayişsizliklerin büyük boyutlara oluşması sonrasında, Mehmed Reşid Paşa bu bölgenin ıslahıyla görevlendirilmiştir. Paşa, kısa sürede Harput ve çevresinde asayiş sağlamsa da, arşiv belgelerinden bir takım eşkıyalık hareketlerinin Dersim, Gürcanis, Kemah ve Kuruçay ile Hısmı Mansur ve Siverek kazalarında devam ettiği anlaşılmaktadır. Harput kazası civarında kendilerini asker olarak tanıtır yağma ve soygunda bulunan gruplar ortaya çıkmıştır. Hatta eşkıya gruplarından halkı koruyabilmek için Ağustos 1847'de geçici olarak otuz piyade ve yirmi adet süvari bölgeye gönderilmiştir³⁵.

Tanzimat'ın ilanı sonrasında mali alanda uygulanan yenilikler ve vergiler sebebiyle de Harput kazasında sorunların çıktığı görülür. Halka mubayaa edilen mallar için verilen senetlerin karşılığı ödenmediği gibi 1846 yılına mahsuben istenen vergiler, halkın Harput şehir merkezine kadar yürümelerine ve istenmeyen bir takım olayların meydana gelmesine neden olmuştur. Meclis azalarından bazıları dövülmüş, bazı dükkânlar yağmalanmış, ulemadan ve memurlardan bir kısmının evlerinin kapıları kırılmış, ayan ve eşraftan darp edilenler olmuştur³⁶. Harput Kefalet Defteri, böyle bir asayişsizlik ortamında kaleme alınmıştır.

XIX. Yüzyıl Ortalarında Harput Şehri

Harput Kefalet Defterinin incelenmesi ve mahalle sakinleri ile medrese talebeleri ve esnaf mensuplarının tek tek sayılması sonucunda, şehrin demografik yapısı ve sosyo-ekonomik durumuyla ilgili çeşitli istatistiki veriler elde etmek mümkün olmuştur.

-Harput Mahalleleri ve Nüfus Durumu

Denizden 1280 m. yükseklikte yer alan Harput şehri, Uluova'ya hâkim birbirinden ayrı bloklar halindeki sarp kayalıklar üzerinde kurulmuştur. Şehrin çekirdeğini iç kale oluştururken, yerleşmeler sonraki dönemlerde bu

³⁴ BOA, A.DVN, nr. 800, s. 2.

³⁵ A. Aksın, *Aynı eser*, s. 194-197.

³⁶ A. Aksın, *Aynı eser*, s. 203.

kalenin eteklerinde şekillenmiştir³⁷. Şehrin en eski mahalleleri, kalenin doğu ve güney yamaçlarında kurulmuştur³⁸.

Tarih boyunca daha çok bir müdafaa şehri görünümünde olan Harput'un, XVI. yüzyılda pek kalabalık olmadığı söylenebilir. 1518 tahririne göre Harput şehrinde 9'u Müslim, 4'ü ise gayr-i Müslim olmak üzere 13 mahalle bulunuyordu. 1523'te Müslümanlar'ın mahalle sayısı 14'e çıkarken gayr-i Müslimler'inki değişmedi. 1566 yılında ise biri hariç 1523'teki mahalleler aynı kaldı. Mahalle sayısındaki artış, muhtemelen fizikî bir gelişmeden ziyade eski mahallelerin bölünmesinin sonucudur³⁹. Şehrin 1518'de 6.000 civarında olan nüfusu da giderek artmış ve bu rakam 1523'te 8.300'ü, 1566'da 13.400'ü geçmişti⁴⁰.

1623-1640 yıllarında Harput'un mahalle sayısı 15'e, 1691-1692'de ise 20'ye çıkmıştır⁴¹. XIX. yüzyıl Harput'u üzerine önemli bir çalışma yapan A. Aksın'ın kullandığı 1830 tarihli nüfus icmal defterine⁴² göre, bu sayı 21'dir⁴³.

Çalışmamıza konu olan Harput Kefalet Defteri, kefil kayıtlarının yanı sıra şehrin mahalleleri ve nüfusu konusunda da bizlere bilgiler sunmaktadır. Defterde, şehirdeki bütün mahalleler ve erkek nüfus teker teker kaydedilmiş olduğundan, bu isimler sayılarak tablolaştırıldı ve karşılaştırma imkânı vermesi açısından 1566 ve 1830 tarihlerindeki verilerle birlikte aşağıdaki tabloya yansıtıldı.

Tablo 1. 1566, 1830 ve 1845 Tarihlerinde Harput Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu

Sıra No	Mahalleler	1566* (Hane)		1830** (Hane)			1845***	
		Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim	Erkek Nüfus	Müslim	Gayr-i Müslim
1	Ağa Cami-i Şerif	-	-	130	-	506	124	-
2	Ahi Musa (Mescid-i Ahi Musa)	48	-	53	-	125	57	-

³⁷ M. Ali Ünal, "Harput" maddesi, *DİA*, XVI, s. 232.

³⁸ M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 56.

³⁹ M. A. Ünal, *Aynı eser*, s. 198.

⁴⁰ M. A. Ünal, *Aynı madde*, s. 232.

⁴¹ A. Aksın, *Aynı eser*, s. 121-122.

⁴² BOA, D.CRD, genel 40721, özel 845.

⁴³ A. Aksın, *Aynı eser*, s. 163-164.

3	Ahmed Bey	37	-	71	-	142	68	-
4	Alaca Mescid	36	-	90	-	235	128	-
5	Cami-i Esediyye (Mescid-i Arslaniye)	99	-	121	-	239	132	-
6	Cami-i Kale (Kale)	-	-	47	-	107	48	-
7	Cami-i Kebîr	73	-	129	-	295	153	-
8	Cami-i Sara Hatun (Medrese-i Hümmam)	36	-	138	-	333	161	-
9	Cami-i Zahirîye (Mescid-i Zahirîye)	38	-	72	-	175	56	-
10	Ebu Tâhir	-	-	124	-	269	121	-
11	Hoca Mescid (Hoca Hasan)	26	-	108	-	261	121	-
12	Kara Sofu (Mescid-i Muzafferiddin)	39	-	32	-	66	34	-
13	Mescid-i Cedid	79	-	-	-	-	-	-
14	Mescid-i Hacılar	-	-	90	-	208	111	-
15	Mescid-i Müderris	49	-	45	-	90	30	-
16	Mescid-i Ortak	44	-	63	-	121	60	-
17	Meydan	29	-	267	-	593	316	-
18	Molla Seydi Ahmed	84	-	-	-	-	-	-
19	Asurî (Norsis)	-	263	-	61	217	-	126
20	Çelebi	-	-	-	82	236	-	124
21	Gürce Bey	-	153	-	129	469	-	253
22	Sinabut	-	137	-	94	318	-	181
23	Şehroz	-	292	-	139	463	-	226
Toplam		717	845	1580	495		1.720	910
		1.342		2.085		5.268	2.630	

Not: Parantez içindeki isimler, 1566 yılındaki mahalle adlarıdır.

* 1566 yılı nüfus bilgileri; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 198-204'den alınmıştır.

** 1830 yılı nüfus bilgileri; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 124-130, 163-164'dan alınmıştır.

*** 1845 yılı nüfus bilgileri; BOA, ML, nr. 499, s. 6-63, 108-133'den alınmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi kefalet defterinde, yani 1845 yılında da Harput'un mahalle sayısı 1830'daki olduğu gibi 5'i gayr-i Müslim olmak üzere 21'dir. 1566 yılındaki Molla Seydi Ahmed ile Mescid-i Cedid mahalleleri 1845 yılında yoktur. Müslüman Ağa Cami-i Şerif, Cami-i Kale, Ebu Tahir ve Mescid-i Hacılar mahalleleri ile gayr-i Müslim Çelebi Mahallesi 1566 yılından sonra ortaya çıkmıştır.

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla mahalle isimlerinin önemli ölçüde aynı kalmakla birlikte bazı değişiklikler de yaşadığı anlaşılıyor⁴⁴. Mahalle adlarına mescit, cami, medrese gibi kelimeler eklenmiş ya da çıkarılmıştır. Örneğin Ahi Musa, daha önce Mescid-i Ahi Musa; Cami-i Zahiriyeye, Mescid-i Zahiriyeye Mahallesi; Cami-i Kale, sadece Kale Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Bazı mahalle adlarında ise önemli farklılıklar vardır. Örneğin Cami-i Esediyye, daha önce Mescid-i Arslaniye Mahallesi; Cami-i Sara Hatun, Medrese-i Hümmâm Mahallesi; Kara Sofu, Mescid-i Muzafferiddin Mahallesi; Asurî mahallesi de daha önce Norsis Mahallesi olarak geçmektedir.

Harput Kefalet Defteri, nüfusa ait istatistiki bilgiler vermekle birlikte haklarında kefil tayin edilen defterdeki kayıtlı nüfusun, hane dışında yetişkin erkekleri içerip içermediği konusunda net bir bilgi sunmaz. Defter üzerindeki incelememizden ve tablo 1'deki 1830 yılına ait nüfus ile yaptığımız karşılaştırmadan, kefalet defterinin mahalle kısmındaki nüfusun kahir ekseriyetle hane sahiplerini içerdiği tahmininde bulunabiliriz.

Tablo 1'e bakıldığında nüfusu en kalabalık mahallelerin başta Meydan olmak üzere, Cami-i Sara Hatun, Cami-i Kebîr, Cami-i Esediyye (Mescid-i Arslaniye) ve Alaca Mescid olduğu anlaşılmaktadır. 1845 yılında Harput'un 23 mahallesinden 14'ü 100 hanenin üstünde nüfus barındırmaktadır. Aslında Meydan Mahallesi'nin bu konuda ayrı bir yeri vardır. Bugünkü Jandarma Karakol binasının hemen üst tarafındaki bölgede bulunan ve adını mescitten alan mahalle⁴⁵, 1566 yılında Harput'un en تنها mahallesi olsa da bu tarihte şehrin en kalabalık mahallesi haline gelmiştir. Nüfus açısından şehirdeki 6 küçük mahalleye (sıra 10-15) eşit durumdadır. Tabla sıralamasında 2-8 arasında yer alan mahallelerin büyüklükleri birbirine yakın gözükmektedir. Öte yandan gayr-i Müslim mahalleleri de şehrin kalabalık mahalleri

⁴⁴ 1845 yılından önce kayıtlarda yer alan mahalle adlarını "Mahalleler" sütununda parantez içinde gösterdik.

⁴⁵ A. Aksın, *Aynı eser*, s. 127.

arasındadır. Harput şehrinin 1845'de nüfusu en az olan mahalleleri ise 30-40 hanelik yoğunluklarıyla Cami-i Kale, Kara Sofu ve Mescid-i Müderris'dir.

1830 yılından 1845 yılına Müslüman mahallelerinin nüfus artış oranları birbirine yakın olmakla birlikte Mescid-i Müderris Mahallesi'nde önemli oranda düşme, Meydan ve özellikle Alaca Mescid Mahallesi'nde ise yükselme görülür. 15 yıllık zaman içinde gayr-i Müslim mahallelerinde nüfus artışı çok yüksek gözükmektedir. Bu farkın bir kısmı, yazım sistemiyle ilgili olmalıdır. 1845 yılında, hane sahibi olmayıp kâr ü kisbe kâdir, esnaf olan gençlerin yazılmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Harput Kefalet Defteri'nde, Cami-i Zahiriyeye, Alaca Mescid ve Ahmet Bey dışındaki mahallelerde, mahalle muhtarları ile gayr-i Müslim mahallelerde muhtar yerine kaim muhbirler belirtilmiştir. Bundan dolayı 1845 yılında Harput'taki mahalle muhtarlarını tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 2. 1261/1845 Tarihinde Harput Şehrindeki Mahalle Muhtarları

Sıra No	Mahalle Adı	Muhtar-ı Evvel	Muhtar-ı Sâni
1	Ağa Cami-i Şerif	Ali bin Hasan	Süleyman bin Hüseyin Molla
2	Ahi Musa	Hüseyin bin Şerif İsmail	Mehmed bin Mustafa
3	Ahmed Bey	-	-
4	Alaca Mescid	-	-
5	Cami-i Esediye	Mehmed bin Dede Ali	Mustafa bin Hüseyin
6	Cami-i Kale	Bekir bin Hasan	Osman bin Sakkâ' Mustafa
7	Cami-i Kebîr	Mustafa bin Osman	Tabak Hızır bin Veli
8	Cami-i Sara Hatun	Osman bin Mehmed	Abdullah bin Hacı Abdullah
9	Cami-i Zahiriyeye	-	-
10	Ebu Tahir	Ali bin Çarşı Ağası Ömer	Ahmed bin İbrahim
11	Hoca Mescid	Kara Mahmud bin Kara Mahmud	Mehmed bin Kabakulak
12	Kara Sufi	Bakkâl Mehmed bin Demirci Mehmed	Hüseyin bin Molla Mehmed
13	Mescid-i Hacılar	Mehmed bin Hüseyin	Tabak Ahmed bin Kara Veli
14	Mescid-i Müderris	Mustafa	Osman bin İbrahim
15	Mescid-i Ortak	Ali bin Bekir	Mehmed Emin bin Yusuf
16	Meydan	Bakkâl Osman bin İsmail	Bakkâl Mehmed bin Mustafa

Toplumsal hiyerarşinin en önemli göstergelerinden olan unvan ve lâkaplar yoluyla pek çok farklı bilgiye ulaşmak mümkündür. Örneğin genel olarak refah düzeyi iyi olanların hacca gidebilecekleri dikkate alındığında, "hacı" unvanı ile bunların gelir düzeyleri arasında bir bağ kurulabilir. Bu

açıdan her bir unvan, bize kaynak sıkıntısı çektiğimiz geçmiş dönemlerin sosyal hayatları konusunda bir takım ipuçları verebilir.

Çalışmamızın bu kısmında, Harput Kefil Defterinde medrese ve esnaf dışındaki kişiler tek tek incelenerek idarî, dinî ve sosyal statülerini belirleyen unvanlar/lâkaplar ile mesleklerini gösteren unvanlar sayılıp mahallelere göre tablolaştırıldı. Bu sayımda, baba adları dikkate alınmadı.

Harput Kefalet Defteri'ni incelediğimizde, özellikle neccâr ve bakkâlların hacı unvanı aldıkları dikkat çeker. Yine Hacı Hafız Hüseyin bin Emin ya da Hacı Hafız Ahmed Efendi bin Hacı Hafız Mustafa'da olduğu gibi çoğunlukla hacı ve hâfız unvanları birlikte kullanılmıştır. Mesleklerinin babadan oğla geçtiği ise Tarakçı Mehmed bin Tarakçı İsmail'de olduğu gibi baba ve oğlun aynı mesleğe mensup olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 3'e bakıldığında "imam" unvanı alan mahalle sakinlerinin az olduğu görülür. Her mahalle kaydının sonundaki kefil senedinin altında, mahalle imamının mührü olmasına rağmen imam unvan sayısı oldukça düşüktür.

1845 yılında Harput şehrinde 100'ün üzerinde "hacı" unvanlı kişi yaşamaktadır. Meydan Mahallesi'nde "hacı" unvanı çok ise de bunu mahallenin büyüklüğü açısından normal karşılamak gerekir. Nüfusları dikkate alındığında Hoca Mescid, Ağa Camii, Ahi Musa, Alaca Mescid ve Mescid-i Müderris mahallelerinde "hacı" unvanlarının diğerlerine göre çok olduğu, Mescid-i Ortak'ta hiç olmadığı, Ebu Tâhir, Cami-i Esediye, Cami-i Kale, Kara Sofu ve Ahmed Bey mahallelerinde de çok az olduğu görülür.

Mahalle sakinleri "hafız", "molla", ve "efendi" unvanları da almışlardır. Bu konuda Cami-i Sara Hatun Mahallesi dikkat çeker. Efendi unvanı açısından ise Meydan Mahallesi ilk sıradadır. Şehirde çok az sayıda ağa unvanı olup bunun 3'ü Ağa Cami-i Şerif Mahallesi'ndedir.

Defterin incelenmesi sonucunda yaygın olarak geçen 17 meslek kolu için tabloya sütün açılmıştır. Sayıca çok olsa da sık görülmeyen ve belli mahallelerde toplanmış bazı meslekler, biraz da tablonun yetersizliği sebebiyle "Diğerleri" sütununda gösterildi. Bu meslek unvanları sadece mahallelerde kayıtlı nüfus arasında sayılmış olup, kefil defterindeki esnaf kısmında kayıtlı nüfusla doğrudan bir bağıları yoktur.

Tablo 3 incelendiğinde; şehirde kullanılan en yaygın meslek unvanlarının ayakkabıcı ve ayakkabı tamircisi olan keş-ger (köşger) (118 kişi), bakkâl (94), neccâr (57), deri işleyen tabak (54) ve terzi (34) olduğu

görülmür. Bunu berber, gezgin satıcı olan çerçi, hamal ile koşum ve eyer takımları yapan ve satan saraç takip eder.

Bir mesleğe ait unvanın bazı mahallelerde yoğunluk kazandığı anlaşılıyor. Örneğin Bakkal Mustafa gibi bakkal unvanlı kişilerin Cami-i Sara Hatun, Meydan ve Hoca Mescid mahallelerinde; keşş-ger unvanlı kişilerin Gürci Bey, Cami-i Eseydiye, Mescid-i Hacılar ve Şehroz mahallelerinde; berber unvanlıların Meydan, Mescid-i Hacılar, Hoca Mescid ve Cami-i Sara Hatun; çerçi unvanlılarının Sinabut ve Gürcü Bey; terzinin Meydan, Cami-i Eseydiye ve Cami-i Kebir; hamal unvanlı kişilerin Ebu Tahir, Hoca Mescid ve Mescid-i Ortak; neccarın Cami-i Sara Hatun ve Gürcü Bey; saraçın Meydan Mahallesi'nde ve tabakın da Mescid-i Hacılar ve Cami-i Kebir mahallelerinde yoğun olarak kullanıldığı görülmür.

Tablo 3'de "Diğerleri" sütununda yer alan meslek unvanlarından bazıları şu şekildedir: Meydan Mahallesi'nde sergici; Hoca Mescid Mahallesi'nde kantarcı, katırcı, bardakçı ve şekerici; Cami-i Eseydiye'de kebabçı, dülger; Alaca Mescid'de taşçı, kasap, hattat, mücellit; Kara Sufi'de çakıcı; Sinabut'da demirci, cüllah, mimar (7 kişi), nalband; Gürcü Bey'de demirci (7 kişi), nalband (15 kişi), kuyumcu, çulcu, keçeci, tenekeci, tüfenkçi, tarakçı, kazancı; Asuri Mahallesi'nde basmacı (13 kişi) ve Şehroz Mahallesi'nde habbaz, kazancı, kuyumcu (20 kişi), duhancı, demirci (20 kişi), kazancı, keçeci, cüllâh, saatçi, mimar, kılınççı, tüfenkçi ve kalaycı.

-Harput Medreseleri

Yukarıda defter tanıtımı kısmında, Harput Kefalet Defterini üç gruba ayırmış ve ikinci grupta medreselerde yer alan müderris, suhtebaşı ve talebelerin kaydedildiğini belirtmiştik. Bu kısım, bize mevcut medreseler ile mensupları hakkında isimleriyle birlikte toplu veri sundukları için oldukça önemlidir. Kefalet defterine göre 1845 yılında Harput'ta eğitim veren 9 medrese bulunmaktadır. Medreseler ile burada bulunan müderris ve talebeleri tablo halinde vermek mümkündür.

Tablo 4'de görüldüğü gibi en kalabalık medrese 38 mevcuduyla Hacı İbrahim Paşa'dır. Yeni inşa edildiği anlaşılan⁴⁶ medresenin müderrisi Ali Efendi bin Ebubekir Efendi'dir. İkinci sırayı 25 öğrencisiyle Süleyman Paşa takip etmekte olup medresede Malatya'dan eğitim için gelmiş 40 yaşında bir de talebe bulunmaktadır. Bunun ardından Ziyâiye ve Sara Hatun medreseleri gelir.

⁴⁶ Medrese, Çötelizade İbrahim Paşa tarafından 1830 yılında yaptırılmıştır (A. Aksın, *Aynı eser*, s. 140).

Tablo 3. 1261/1845 Tarihinde Harput Şehri Mahallelerinin Nüfusu, Unvan ve Lakapları

Sıra No	Mahalleler	Nüfus		İdareci				Dini ve Sosyal Statü						Meslekler																
		Müslim	Gayr-i Müslim	Muhtar-ı Evvel*	Muhtar-ı Sani*	İmam	Hacı	Hafız	Molla	Rfendi	Ağa	Atâr	Bakâlî	Berber	Çerçi	Çubukçu	Değâk	Derzi (Tevzi)	Bkmeçki, E. Çırağı	Bakîti	Hamamcı	Kahveci	Kefçer	Necâr	Sakka	Serâf	Tabak	Diğerleri		
1	Ağa Camii- i Şerif	124	-	1	1	-	10	6	6	4	3	-	6	2	-	-	3	2	-	-	1	-	2	4	2	3	1	-	3	
2	Ahi Müsa	57	-	1	1	1	7	1	5	4	-	1	7	-	-	-	-	1	2	-	-	-	1	3	1	-	-	2		
3	Ahmed Bey	68	-	?	?	-	3	1	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
4	Alaca Mesjid	128	-	?	?	-	10	1	5	2	-	2	1	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	3	-	-	15		
5	Camii- Esedfiye	132	-	1	1	-	3	1	3	1	-	-	5	2	-	-	1	7	2	-	-	4	-	14	-	-	-	2	3	
6	Camii- Kale	48	-	1	1	1	2	1	2	-	-	1	6	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	7	1	-	1	-		
7	Camii- Kebir	153	-	1	1	1	10	3	9	3	-	2	-	1	-	1	2	5	-	-	2	-	6	8	2	1	16	4		
8	Camii- Sara Hanım	161	-	1	1	1	9	12	14	1	-	4	15	4	1	2	2	-	1	1	-	-	3	11	2	1	2	6		
9	Camii- Zahriye	56	-	?	?	-	4	3	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1		
10	Ebu Tâhir	121	-	1	1	-	1	1	4	-	-	1	2	-	-	-	2	-	1	4	-	8	-	7	-	2	-	3		
11	Hoca Mesjid	121	-	1	1	1	10	7	8	6	1	-	11	4	1	-	-	1	1	-	-	5	1	9	4	-	-	5		
12	Kara Sofu	34	-	1	1	-	1	1	1	-	-	1	5	-	2	-	-	1	-	1	-	-	2	1	-	-	1	1		
13	Mesjid-i Hacılar	111	-	1	1	-	6	2	7	2	-	-	7	4	1	-	-	-	-	-	1	-	14	1	-	1	22	1		
14	Mesjid-i Müdenis	30	-	1	1	-	4	2	4	1	-	-	4	-	-	-	-	4	-	-	-	-	1	2	-	-	4	-		
15	Mesjid-i Orak	60	-	1	1	-	-	1	2	-	-	2	6	-	-	-	3	-	-	-	1	5	4	-	-	-	2	-		
16	Meydan- ı Sinabur	316	-	1	1	1	22	6	9	14	-	-	13	7	-	2	-	8	-	1	1	-	2	7	8	10	1	1		
17	Celebi	124	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	5	-	-	12		
18	Güçü Bey	253	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	-	8	-	-	-	-	-	-	-	18	10	1	-	-	39		
19	Asurî	126	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	18		
20	Schroz	226	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3	2	-	2	-	2	-	-	-	-	-	11	3	1	-	-	68		
21	Schroz	910	-	18	17	6	102	47	84	43	4	15	92	29	29	5	13	34	7	8	4	24	9	118	57	12	14	54	191	
Toplam		1.770	910	18	17	6	102	47	84	43	4	15	92	29	29	5	13	34	7	8	4	24	9	118	57	12	14	54	191	
		2.680																												

*Gayr-i Müslimler'de muhtar yerine Muhbir-i Evvel, Muhbir-i Sani kayıtlıdır.

Tablo 4. 1261/1845 Tarihinde Harput Şehri Medreseleri, Müderris ve Talebe Mevcudu

Sıra No	Medrese Adı	Mevcudu	Müderris	Yaşlı Talebe (Yaşları)	Unvanlar			Kefilsiz
					Hafız	Molla	Hacı	
1	Hacı İbrahim Paşa	38	Ali Efendi bin Ebubekir Efendi	4 (28, 35, 40, 50)	7	1	1	2
2	Süleyman Paşa	26	Mehmed Efendi bin Hacı Hüseyin	1 (Malatya'dan tahsil için gelmiştir) (40)	3	-	-	1
3	Ziyâiye (Kurşunlu)	25	Hafız Mahmud Efendi bin Hacı Ahmed Efendi	-	6	1	3	1
4	Sara Hatun	20	Malbulduzâde Hacı Veli Efendi	-	2	1	-	-
5	Zahiriye*	19	?	-	1	4	1	-
6	Hacı Ömer Ağa	15	Hacı Ali Efendi bin Abdurrahman Ağa	1 (23)	2	-	1	-
7	Hacı İshak Paşa	13	-	-	1	-	1	-
8	Tevfikiye	10	Mahmud Efendi bin Hacı Hüseyin Efendi	-	1	-	-	-
9	Hacı Ahmet Ağa	7	Hacı Ömer Efendi bin Hacı Ahmed Efendi	-	4	1	1	-
Toplam		173	7	6	27	8	8	4

* Eksik

Harput medreselerini, 7 kişinin bulunduğu Hacı Ahmet Ağa'yı dikkate almazsak genellikle 10-26 kişinin eğitim gördüğü eğitim kurumları olarak tanımlamak yanlış olmaz. 1845 yılında müderrislerle birlikte medreselerde 173 kişi bulunmaktaydı. Talebelerinin tamamı "efendi" unvanıyla deftere kaydedilmişlerdir.

-Esnaf Kolları ve Mevcudu

Kefalet defterinin üçüncü ve son grubunu esnaf kollarına ait kefil yazımları oluşturur. Medreselerde olduğu gibi Harput'ta bilfiil esnaflık yapan kişilerin teker teker yazıldığı bu kısım, 1845 yılında Harput'taki esnaf çeşitliliğini ve faaliyetlerin niceliğini bize toplu bir halde sunması açısından önemlidir.

Bu formlarda esnafların tamamı yazılmış, varsa unvanları belirtilmiştir. Bunların nicelik ve niteliksel değerlendirilmesiyle XIX. yüzyıl ortalarında Harput esnafının ayrıntılı bir topografyasını çıkarmak mümkündür. Öncelikle, kefil defterindeki esnaf grupları ve mensuplarının sayımı yapılarak unvanlarıyla birlikte aşağıdaki tabloya yansıtıldı.

Tablo 5. 1261/1845 Tarihinde Harput Şehri Esnaf Kolları ve Mevcudu

Sıra No	Esnaf Kolu	Esnaf Mevcudu			Unvanlar		
		Müslim	Gayr-i Müslim	Toplam	Hacı	Hafız	Molla
1	Bakkâlân	60	18	78	8	1	1
2	Basmacıyân	-	29	29	-	-	-
3	Berberân	26	-	26	1	-	-
4	Boyacıyân	-	12	12	-	-	-
5	Canbâzân	7	-	7	1	-	-
6	Cüllâhân	-	12	12	-	-	-
7	Çilingirân	7	-	7	-	-	-
8	Çubukçuyân	7	-	7	-	1	-
9	Dellâlân	7	-	7	1	-	-
10	Demirciyân	-	17	17	-	-	-
11	Derzîyân	37	17	54	-	-	-
12	Dökmeciyan	-	4	4	-	-	-
13	Eskiciyan	35	4	39	1	-	-
14	Habbâzân	14	7	21	-	-	-
15	Hamamcıyan	34	-	34	1	-	-
16	Hammâlân	27	-	27	-	-	-
17	Hanân	61	-	61	-	3	-
18	Kalaycı ve Kazancıyan	4	7	11	-	-	-
19	Kassâbân	13	-	13	-	-	-
20	Kebaççıyan	10	-	10	-	-	-
21	Keçeciyan	15	11	66	-	-	-
22	Keş-gerân	45	60	105	6	-	-
23	Kılınççıyın	-	6	6	-	-	-

24	Kuyumcuyân	-	28	28	-	-	-
25	Na'l-bendân	-	19	29	-	-	-
26	Neccârân	56	31	87	11	5	3
27	Pâlânciyân	-	15	15	-	-	-
28	Sakyân	19	-	19	-	-	-
29	Serrâcân	10	-	10	1	-	-
30	Tabâkân	17	-	17	3	1	-
31	Tenekeciyân	-	3	3	-	-	-
32	Tüfekçiyân	2	4	6	1	-	-
Toplam		502	304	806	35	11	4

Harput Kefil Defteri'nin verilerine göre, 1845 yılında Harput'ta bilfiil iş yapan 33 esnaf kolu bulunmaktadır. Bakkaldan başlayarak tüfekçiye kadar alfabetik olarak sıraladığımız esnaf kolları arasında demirci, keçeci, nalbant, pâlânciyân (semerci, eğerci) gibi çoğunlukla kırsala hitap eden meslek dalları olduğu gibi dokuma sektörü, terzi, dökmece, hamamcı, hancı, kasap, kebabçı, kuyumcu, sakyân ve tüfençi gibi şehre yönelik iş kolları da vardır. Ancak 1672-1692 yılları arasındaki şeriye sicillerinde attâr ve mutaf esnafı⁴⁷, yine 1833-1840 yıllarındaki sicillerde attâr⁴⁸, 1845 yılındaki kadı kayıtlarında⁴⁹ mutaf esnafı kayıtlıyken, 1845 yılındaki kefalet defterinde attâr ve mutaf esnaf kaydının olmaması ilginçtir.

1845 yılında Harput'ta esnaf olarak kayıtlı 806 kişi bulunmaktadır. Bunun 502'si (% 62) Müslüman diğerleri gayr-i Müslim'dir. Kefil defterinde, "neccârân-ı zimmiyân" şeklinde gayr-i Müslimler bazen ayrı kaydedilmişse de bazı esnaf kollarında birlikte yazılmışlardır. Bu şekil kaydedilenler, tarafımızdan isimlerinden hareketle tefrik edilip tabloda ayrı sütuna taşındı.

Esnaf kollarını mevcutlarına göre sıraladığımızda en kalabalık grup olarak 105 kişiyle keş-gerân (ayakkabıcı, ayakkabı tamircisi) gelir. Bunu 87 kişiyle neccârân, 78 kişiyle bakkâlân ile keçeciyan (66), derziyan (54) ve eskiciyan (39) takip eder. Diğer esnaf grupları 29 ile 10 kişi arasındadır. 3 kişi mensubu olan tenekeciyan ile 4 kişilik dökmeceyan şehrin en az mensubu olan esnaf koludur.

⁴⁷ İbrahim Erdoğan, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri (Harput Örneği)*, Ankara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Doktora tezi, Ankara 2006, s. 170.

⁴⁸ Ahmet Aksın, *218 Numaralı Harput Şeriyye Sicili H. 1249-1256 (M. 1833-1840)*, Fırat Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Elazığ 1990, s. 489.

⁴⁹ İ. Yılmazçelik, *Aynı tez*, s. 89.

Harput'ta bazı meslek dallarında sadece Müslümanlar faaliyette bulunurken, bazılarında da sadece gayr-i Müslimler çalışır. Ancak karışık olanlar da vardır. Tablo 5'de görüldüğü gibi berberler, canbazlar, çilingirler, hamam işletmecileri, hamallar, hancılar, kasaplar vd. sadece Müslümanlar'dan oluşurken; cüllahlar ile kuyumcular, basmacılar, tenekeciler, dökmeciler, semerciler, nalbantlar, kılıççıların vd. tamamı gayr-i Müslim'dir. Bakkal, keçeci, neccâr, terzi, keş-ger, eskici, tüfekçi ve ekmeği gibi esnaf kolunda ise hem Müslüman ve hem de gayr-i Müslim'in bulunduğu görülür.

Harput Kefalet Defteri'nde esnaf kollarının kefilleri yazılırken, şehirde faaliyette bulunan hamamlar ve hanlar ile burada çalışanlar ve konuklar da kefilleriyle birlikte kaydedilmiştir.

Tablo 6. 1261/1845 Tarihinde Harput Şehrinde Faal Olan Hamamlar ve Görevlileri

Sıra No	Hamamlar	Görevli Mevcudu		Görevliler			
		Müslim	Gayr-i Müslim	Hamamcı	Nâtır	Dellâk	Kahveci
1	Cimşit	9	-	1	5	3	-
2	Dere	3	-	1	1	1	-
3	Hoca	10	-	1	5	3	1
4	Kale	2	-	1	1	-	-
5	Paşa	7	-	1	4	2	-
6	Yeni	3	-	1	1	1	-
Toplam		34	-	6	17	10	1

1845 yılında Harput'ta 6 adet hamam bulunmaktadır. Bunların en büyükler Hoca, Cimşit⁵⁰ ve Paşa hamamıdır. Hoca hamamında kahveci dahi bulunmaktadır. Dere ile Yeni hamam ve Kale hamamının çalışanlarına bakılırsa bunlar çok küçük işletmelerdir. Hamamlarda toplam 34 kişi çalışmaktadır. Bunların 6'sı hamam sahibi olup 17'si nâtır (bekçi, hamam uşağı), 10'u dellâk ve biri kahvecidir.

Yine kefalet defterine göre 1845 yılında Harput'ta 5 han kayıtlıdır.

Görevli ve konuklarla birlikte 61 kişinin kayıtlı olduğu hanlardan en büyüğü Hacı İbrahim Paşa hanıdır. Hanlarda kalanların 20'si Müslüman, 22'si Rum, 17'si ise Ermeni olup hepsinin için kefil yazılmıştır

⁵⁰ Cimşit hamamı hakkında bkz. İ. Yılmazçelik, *Aynı tez*, s. 297.

Tablo 7. 1261/1845 Tarihinde Harput Şehrinde Faal Olan Hanlar ve Görevlileri

Sıra No	Hanlar	Görevli ve Konuk Mevcudu		Görevliler		Konuklar		
		Müslim	Gayr-i Müslim	Hancıbaşı	Odabaşı	Müslüman	Rum	Ermeni
1	Bönikoğlu?	7	4	?	?	7	-	4
2	Hacı İbrahim Paşa	7	20	?	?	7	12	8
3	Hacı Mehmed	1	2	?	?	1	2	-
4	Küçük Paşa	2	4	?	?	2	4	-
5	Maçiloğlu	5	9	1	1	3	4	5
Toplam		22	39	1	1	20	22	17
		61						

Sonuç olarak diyebiliriz ki,

1792 yılından itibaren yoğun bir şekilde tutulduğuna şahit olduğumuz kefalet defterleri ve çalışmamıza konu olan Harput Kefalet Defteri, âdeta bir nüfus yoklama niteliğindedir. Kent tarihi çalışmalarında bizlere istatistikî veriler sunmaktadır.

Alacak-verecek ve borç gibi mâlî konuların dışında güvenlik sorunlarıyla ilgili tutulan bu defterler, devletin suçluları cezalandırmasının ötesinde halkın güvensizlik ortamının sona ermesinde devlete katkı sağlaması, suç potansiyeline karşı bir nevi mahalle baskısı oluşturması açısından önemliydi.

1839'un hemen öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilen nüfus sayımları ve temettuat yazımlarında elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve karşılaştırılma yapılması için kefalet defterleri önemli bir yere sahiptir. Özellikle, han, hamam, medrese mensupları ve esnaf kollarına ait bilgilere sahip olmasıyla bu defterler, mahalli tarih çalışmalarında diğer arşiv belgelerinin eksikliklerini tamamlar niteliktedir.

Nitekim, Harput'un bu tarihe yakın elimizde sadece 21 mahalleden Kal'a, Ortak, Esediye, Asuri, Sara Hatun ve Meydan mahallelerine ait temettuat defterlerinin⁵¹ olduğu düşünülürse, demografik yapıya ait toplu bilgiler içeren bu kefalet defterinin önemi kendiliğinden ortaya çıkar.

Yine biz Harput'taki mahalle sakinleri dışında hanları, hamamları ve burada geçici olarak ikamet edip konaklayanları bu defterden öğrenebili-

⁵¹ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 16093, 16094, 16096, 16097, 16098, 17640.

yoruz. Medreseleri, müderrisleriyle, genç ve yaşlı öğrencileriyle birlikte bu defterde bulabiliyoruz.

Ek 1- Mahalle Sakinlerinin Kefil Senedi.

Medine-i Harput mahallatından ahâli ve ihtiyârâtı bulunduğumuz (falanca) mahallesinin imâmından/(kocabaş ve muhbirânından)* bed'an ile bi'l-cümle ahâli ve sekenesi birbirlerimize küfelâyâ rabt ve tenmîk ve fakat ... nâmân kimesnelerden mâ'adâsı ez her cihet ırz ve edeb ve kâr [û] kisbleriyle meşgûl olarak ber-mûceb-i kefâlet rızâ-yı âlînin mugayiri/(hilâfî)* hâl u hareketde bulunmayacağımız ve tezkerelü ve tezkeresüz gerek mahallemiz ahâlisinden/(mütemekkinlerinden)* olup ticâret tarîkıyla diyâr-ı âhara gidüp ve avdet eden ve gerek yabancı bulunarak /(müsâferet zımnında)* mahallemize gelen ve bir de bilâ-ruhsat silâh takınan olduğu hâlde evvel emirde vâli-i vilâyete ve zâbit-i memleket tarafına ihbâr ve asâkir-i /(nizâmiye-i)* şâhânedan olup da firâr ederek mahallemizden birinin hânesinde ihtifâ eyleyen ve yâhûd asâkir-i şâhânedan ve mahallemiz ahâlisinden olarak firâren gelüp kendü hânesinde gizlenen ve yâhûd me'zûnen sılasına gelenlerin dahî vürûdu haber alındığı anda bilâ-tevkîf ifâdesine ibtidâr ve o makûlelerin cümlemiz ittifâkıyla ahz u girift ederek derhâl zâbit-i memleket tarafına/(câhibine teslimine)* sarf-ı iktidâr ve'l-hâsil kefilsiz ve mechûlü'l-ahvâl kimesnenin ihtifâ edememesine ve emvâl-i virgü ve mürettebât-ı seniyyenin/(ve üzerimize edâsı lâzım gelen bedelât-ı cizye-i şer'iyeye)* vakt ü zemânıyla te'diye ve ifâsına ve her bir emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkânenin elbirliği ve cümlemiz ittifâk ve ittihâdıyla bi'l-iftihâr ber-vefk-i dilhâh-ı âlî sûret-i hüsn-i icrâ ve tesviyesine bezl-i bârâ-yı efkâr/(bezl-i vücûd ve iktidâr)* edeceğimiz dahi esnâ-yı tekeffülde beyne'l-ahâli-i mahalle yad ü tezkâr ile rabt-i kavîye ve nizâma/(nizâmiyye)* bend ve tevsîk olunmuş ve işbu şerâit-i muharrereden ser-i mü inhirâf etmeyeceğimiz vâreste-i tefâsîl ve tenmîk bulunmuş olmağla bu mu'âhede ile ahâli-i mahallemiz birbirlerimize küfelâ-yı kavîyyeye rabt olunduğumuzu ve bizler dahi husûsâtı meşrûh ve şerâit-i muharrerenden ila mâ-şâ-Allahu Ta'ala dâimen ve müstemirren ve kâmilen hüsn-i icrâsına/(icrâ ve hüsn-i ifâsına)* bezl-i iktidâr ve sadâkat ederek hilâfî hareketde bulunmayacağımızı şâmil ve ahâli-i mahallemizden birisinin hilâf-ı rızâ-yı âlî harekâtı vukû'unda kendüsünün ve kefli olan şahsın hakkında terettüb edecek/(edeceğimiz)* cezânın bilâ-imhâl icrâ olunması cümlemizin/(cümlemiz reâyâ kullarının)* niyâz ve istirhâmlarımız olduğunu/(olacağı)* müştemil ala-tarîkı't-ta'ahhüd ve'l-kefâle işbu mahalle şerh verilüp temhîr kılındı.

İmâm Muhtâr-ı evvel Muhtâr-ı sâni İhtiyâr İhtiyâr İhtiyâr
 /(Muhbir-i evvel)* /(Muhbir-i sâni)*
 (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür)

* Bazı mahalle kayıtlarında, genel metnin dışında yer alan farklı ya da ilave şeklinde kelimeler yer almaktadır. Bunlar parantez içinde ve altı çizili olarak gösterilmiştir.

Ek 2- Medrese Müderris ve Talebelerinin Kefil Senedi.

"Medine-i Harput kasabasında kâin (falanca) medresesi sâkinlerinden bulunduğumuzdan ve her birerlerimiz sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i şehen-şâhîde tahsîl-i ulûm ile meşgûl olup ez her cihet mugayir-i rızâ-yı âlî harekette bulunmayacaklarımıza/(bulunmayacağımıza)* birbirlerimizi küfelâyâ rabt ve tenmîk edüp bundan böyle tezkerelü ve tezkeresiz kefillü ve kefilsüz medrese-i mezkûreye diyâr-ı âhardan bir kimesne geldiği hâlde evvel emirde vâli-i vilâyet ve zâbit-i memleket tarafına ihbâr olunmadıkça kabûl olunmayacağı ve ba'zı cünhaya mebnî firâr ederek gizlenen ve içimizden bî-vech şununla bununla gavgâ ve nizâ' eyleyenler haber alındığı anda bilâ-tevakkuf ifâdesine ibtidâr ve o makûlelerin cümlemiz ittifâk ve ittihâdıyla ahz u girift olunarak derhâl zâbit-i memleket cânibine teslimine sarf-ı iktidâr ve'l-hâsıl mechûlü'l-ahvâl kimesnenin medresemizde iskân etdirilmemesine ve bu şerâit-i muharrerinin ila mâ-şâ-Allahu Ta'ala dâimen ve müstemirren ve kâmilen icrâ ve hüsn-i îfâsına sarf-ı vüs'/(sarf ve sa'y)* ve sadâkat ederek hilâfi harekette/(harekâtda)* bulunmayacağımızı şâmil ve içimizden birisinin hilâfi rızâ-yı âlî harekâtı vukû'unda kendüsünün ve kefli olan şahsın hakkında terettüb edecek cezânın bilâ-imhâl icrâ olunması cümlemizin niyâz ve istirhâmlarımız olduğunu müstemil ala-tarîki't-ta'ahhüd ve'l-kefâle işbu mahalle şerh ve temhîr kılında

Müderris Suhtebaşî Talebe Talebe Talebe Talebe
 (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür)

* Bazı medrese kayıtlarında, genel metnin dışında yer alan farklı ya da ilave şeklinde kelimeler yer almaktadır. Bunlar parantez içinde ve altı çizili olarak gösterilmiştir.

Ek 3- Esnaf Mensuplarının Kefil Senedi.

"Medine-i Harput'da kâin ehl-i İslâm ve reâyâ (falanca) esnâfının fi'l-cümlemiz birbirlerimizi küfelâyâ rabt ve tenmîk ederek sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i şehen-şâhîde ırz ve edeb ve kâr û kisbleriyle meşgûl olup ez her cihet rızâ-yı âlînin hilâfi hâl u hareketde bulunmayacağımız ve tezkerelü ve

tezkeresiz diyâr-ı âhardan bir kimesne gelip esnâfımıza dâhil olmak murâd eder ise evvelemirde vâli-i vilâyet ve zâbit-i memleket tarafına ihbâr ve ba'zı cünhaya mebnî firâr ederek içimizde gizlenen ve yahûd şununla bununla gavgâ ve nizâ' eyleyenler olduğu hâlde ve haberleri alındığı anda bilâ-tevakkuf ifadesine ibtidâr ve ol makûlelerin cümlemiz ittifâkıyla esnâfa kabûl olunmayarak ahz u girift ile zâbit-i memleket cânibine teslimine sarf-ı iktidâr ve'l-hâsıl kefilsiz mechûlü'l-ahvâl kesâne aramızda ferden ferîdenin ihtifâ edememesine ve bu şerâit-i muharrerinin ila mâ-şâ-Allahu Ta'ala dâimen ve müstemirren kâmilen icrâ ve hüsn-i ifâsına sarf ve say'-ı sadâkat/(sarf-ı vüs' ve sadâkat)* ederek hilâfî hareketde bulunmayacağımızı şâmil ve esnâfımızdan birisinin mugâyir-i rizâ-yı âlî hârekâtı vukû'unda kendüsünün ve kefilî olan şahsın hakkında terettüb edecek cezânın bilâ-imhâl icrâ olunması cümlemizin niyâz ve istirhâmlarımız olduğunu müştemil ala-tarîkı't-ta'ahhüd ve'l-kefâle işbu mahalle şerh ve temhîr kılındı

Kethüdâ Ustabaşı İhtiyâr İhtiyâr İhtiyâr İhtiyâr
(Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür)

* Bazı esnaf kayıtlarında, genel metnin dışında yer alan farklı ya da ilave şeklinde kelimeler yer almaktadır. Bunlar parantez içinde ve altı çizili olarak gösterilmiştir.

Resim 1. Mahalle yazımına ait defter sayfası

Resim 2. Medrese yazımına ait defter sayfası

Resim 3. Esnaf yazımına ait defter sayfası